

DENIS DIDEROT, L'HOME QUE INTENTÀ VIURE SUBTILMENT

Ramon ALCOBERRO*

S'ha d'exigir de mi que busqui la veritat, no que la trobi.

Diderot; Pensament filosòfic 29 (1746)

Un famós desconegut

Denis Diderot (1713-1784) fou el cap-i-cause més estrany i inclassificable d'una filosofia tan poc acadèmica com la de la Il·lustració francesa. Seria fàcil però també una mica ridícul aprofitar un pròleg a *El Nebot de Rameau* per atribuir-li algunes obvietats de manual sobre el progrés i sobre la raó o per convertir-lo en una mena d'heroi de l'ateisme o de l'escepticisme de les Llums. Amb iguals mèrits se'l podria presentar com un dels creadors de l'ètica emotivista o com un teòric del racionalisme. Tot això, certament, ho va ser. Però qualsevol hipotètica 'imatge de Diderot' que hom vulgui forjar sempre hauria de reservar-se un punt contradictori, irònic i amagat: hi ha tants Diderot possibles com el seu lector vulgui construir i segurament, per resultar fidels al personatge, totes les teories que es facin al seu voltant haurien de ser veritat i mentida alhora. El nucli mateix de la personalitat i de l'obra diderotiana consisteix, estrictament, en la seva capacitat per tal de reinventar-se i per jugar al límit mateix de l'ambigüitat, sigui en estètica o en política.

Mentre l'obra de Voltaire o Rousseau van ser coneguda i criticada quasi sencera en la seva pròpia època històrica, a Diderot li ha tocat, en canvi, patir els atzars d'una estranya fama pòstuma. Va anar de poc, fins i tot, que més de quatre quintes parts de la seva obra no acabés desapareixent oblidada entre els manuscrits de Caterina la Gran a Sant Petersburg, que li havia comprat la biblioteca i els papers a canvi d'una pensió. I ni tan sols no fou possible enterrar-lo al Panteó perquè, senzillament, el seu cadàver es va perdre durant la revolució francesa. Diderot ha estat en essència un 'pòstum' en la història de les idees i, a més, com li agradava dir al mestre José-María Valverde, fou un pòstum que durant tot el segle XIX passà pel curiós atzar de ser considerat un pensador alemany que escrivia en francès. Fins i tot podríem dubtar sobre si Diderot continuaria encuriosint-nos avui sense tot el que Jacobi, Lessing, Schiller, Goethe, Schlegel, Hoffman o Hegel van escriure sobre ell. Inevitablement qualsevol lectura de Diderot està marcada encara per les conseqüències de ser encara un famós desconegut, és a dir, un personatge que se situa allí on no toca i que viu de paradoxes. Però com ell mateix va escriure a *l'Assaig sobre els prejudicis* (1770): 'Què és una paradoxa sinó una veritat posada als prejudicis del vulgar, ignorada per comú dels homes i que l'experiència actual els impedeix de comprendre?' (XIV). I, a més, com també argumentà, si l'opinió comuna d'una època pot resultar falsa, la paradoxa

---

* Professor a la Universitat de Girona i consultor a la Universitat Oberta. Administrador del web www.alcoberro.info

(el contrari a la comú opinió) podria acabar essent l'única veritat amb sentit que finalment ens resta.

Una obra pòstuma

Per als seus contemporanis Diderot fou poc més que el codirector de l'*Encyclopédie*, de manera que l'atzarosa recepció de la seva obra, que no es va poder llegir en forma filològicament fiable fins a dècada contracultural de 1960, condiona inevitablement la lectura que se'n fa. Afegim encara que Diderot deu bona part de la seva fama als seus nombrosos enemics. No només se li ha oposat l'església (mai no s'ha aixecat l'excomunicació de l'*Encyclopédie*), sinó que li ha tocat de suportar una injusta fama de frívol i fins i tot alguns han suposat que escrivia amb poca cura –afirmació perfectament falsa si es té en compte l'anàlisi dels manuscrits que en posseïm, extremadament elaborats.

Al llarg de la seva vida, Diderot va escriure, fins i tot d'una manera torrencial, però sempre va saber –amb una consciència perfectament clara i fins i tot terrible– que, pel que fa a les seves obres més importants, moriria inèdit. Podria ser un filòsof explosiu, però alhora estava condemnat a ser secret. Donar a conèixer els seus textos hauria significat exposar-se a l'escàndol per un munt de bons motius: estava al cap d'una indústria cultural, l'*Encyclopédie*, que movia molts diners i que es trobava permanentment arran del penya-segat. Com a tal vivia obligat a pactes constants, envoltat d'una polèmica brutal i vigilat tant per la policia com pel partit devot –a part d'arrossegat les enveges inevitables que una obra d'aquesta mena provoca inevitablement. Per tant no podia publicar unes idees massa escandaloses o subversives fins i tot quan les emmascarava com a comentaris de cafè. Tampoc no hauria estat gaire astut per la seva banda perdre's en conxorxes polítiques o literàries que dificultessin el seu treball de fons, el d'autèntic 'vell talp' que rossega les conviccions del seu temps. Participar en una època de canvi –i Diderot és el primer dels grans pensadors dels canvi d'època que marca la segona meitat del segle XVIII– obliga a un treball sobrehumà però no permet la serenitat. Per tant no hauria de sorprendre que ni la societat del seu temps, ni la naturalesa del seu treball d'autor a tant el foli, ni l'orientació mateixa del seu pensament i del seu caràcter, no li permeten escriure serenament, tot i que treballés en silenci i cura en nom d'un món que des de l'inici sabia que no podria conèixer. I que potser no existeix ni tan sols avui.

Presentat d'aquesta manera Diderot pot ser moltes coses –o més ben dit, pot 'representar' moltes coses– però cap de les disfresses no exhaureix el personatge. És el fill bohemi d'un fabricant de ganivets de Langres que triomfa a París fent d'intel·lectual i que en certa manera ell inventa o construeix –per oposició a l'acadèmic resclosit– el personatge de l'intel·lectual professional tal com el coneixem avui. És també el director de l'*Encyclopédie* i el savi que va transformar per sempre més la concepció moderna de la teoria moral i de l'estètica –per no dir de la política mateixa. És l'ateu que assoleix l'èxit social sense acceptar mai de fer de cortesà. Fins i tot se'l pot presentar com la consciència crítica d'una burgesia farta de la decadència moral en què xipollegen els personatges del *Nebot*. Potser hi ha un Diderot quasi per a cada moment –fins i tot va escriure contes pornogràfica– i podem recollir una observació seva, una citació 'citable' i mai banal per a cada circumstància de la vida.

Un projecte escèptic

A la *Carta sobre els sords i els muts* (1751), Diderot comenta sobre la seva pròpia filosofia: 'Per mi que m'ocupo més a formar núvols que a dissipar-los i a suspendre el

judici que a jutjar'. D'això es tracta en tota de la seva obra: de fer ploure sobre la terra eixorca –o com a mínim d'intentar-ho– i de gosar investigar l'altra cara de les coses amb curiositat gairebé infantil. Si hem de creure la seva filla Sophie, les darreres paraules de Diderot foren 'el primer pas envers la filosofia és la incredulitat'. Per aquesta mateixa incapacitat d'estar-se quiet davant una teoria o una hipòtesi Diderot és el filòsof amb la trajectòria personal i cultural més complicada de resseguir al Segle de les Llums. Certament li devem algunes intuïcions profundes sobre l'home i sobre el món, però sobretot el que ell va aportar a la filosofia fou una nova manera, més subtil, de copsar el teixit intern i el moviment de totes les coses que les fa irreductibles a concepte. Jacques Chouillet ha parlat del 'materialisme encantat' de Diderot per tal de destacar el seu profund indeterminisme; però, sobretot, el que trobem arreu de la seva obra és una clara consciència del paper de l'atzar i un rebuig explícit del finalisme. Diderot pot considerar tranquil·lament que la llibertat és només 'l'efecte necessari d'una causa, d'una causa molt complicada però una' (*Somni de D'Alembert*) i alhora dir a *Jacques el fatalista* que el cervell té la seva pròpia capacitat d'autoorganitzar-se i autodeterminar-se. En bona lògica ambdues teories serien contradictòries però cal considerar en quin entorn literari s'estableix l'afirmació. El riure desmitificador té en ell molta més força que una teoria i és el context qui fa el text i qui dóna la tesi.

L'obra de Diderot contribuï a fer inviable un món que podríem considerar 'clàssic', no tan sols pel que té de reinterpretació del paper dels sentiments morals, sinó perquè obre el camp de tota una antropologia centrada en el desig –per contraposició a la 'norma' que és nucli mateix del classicisme. Però amb la seva obra també s'obria un altre temps que a l'engròs hom ha denominat 'la modernitat'. Amb Diderot, i especialment a partir de *El nebot de Rameau*, es formula el credo de la modernitat escèptica, que no té por a les passions ni a la contradicció per delirant i subjectiva que pugui semblar. Fins i tot el significat posterior de la paraula 'veritat' es transformà per a sempre. Al llarg del segle XVIII, la veritat deixà de consistir en la concordança entre la cosa i la paraula i es va convertir en el que és encara avui: una metàfora tant potent com provisional i oberta al dubte. I la moral deixa de ser quelcom d'ordre substantiu –administrada, a més, per un grup eclesiàstic– per convertir-se en una pura expressió de preferències. En l'enciclopedisme, segurament un moviment molt més contradictori del que autoritza a considerar la mirada retrospectiva, fou Diderot qui més va treballar per elaborar una alternativa a la concepció sacerdotal i sagrada de la veritat: no tan sols va consolidar una nova figura cultural, la de l'intel·lectual professional que viu del producte del seu treball, sinó que també va revolucionar el que conceptualment i amb posterioritat a ell hem entès per cultura en les societats occidentals. No és poca cosa que amb el triomf de la il·lustració l'única concepció pensable de la veritat s'instal·li en la provisionalitat, que la figura de l'intel·lectual hagi substituït el sacerdot i que la revelació hagi cedit el seu lloc a la cultura tecnocientífica; fins i tot a risc que la cultura fracassi en esdevenir una nova fe.

L'enciclopedisme va ajudar a esquinçar, sinó a trencar, les velles evidències i va obrir el camp a la modernitat escèptica emprant un procediment en aparença tan obvi per a un modern com insensat per a un clàssic: va imaginar que seria possible posar en ordre alfabètic tot el saber conegut d'una època, definint una paraula després d'una altra, fins dibuixar el quadre sencer de les dèries de l'esperit humà: D'aquesta manera volia mostrar que el llibre de debò necessari, l'autèntica 'bona nova' (o en llatí Evangeli), no era el que ens porta al cel sinó el que ens serveix de guia per viure a la terra. No és que abans de Diderot no existís el concepte mateix d'enciclopèdia, però ell va convertir l'enciclopedisme en quelcom que es podia sustentar sobre si mateix i mostrà que el saber humà no necessitava de la transcendència per autojustificar-se. En les enciclopèdies anteriors, i en l'obra del nostre Ramon Llull per exemple, el saber

era representat com un arbre en què totes les branques poden conviure en harmonia. Tot respectant formalment la metàfora de l'arbre de la ciència, el que proposà l'enciclopedisme il·lustrat resultava molt més interessant: tractà de mostrar que el saber no necessitat esfondrar les seves arrels en cap mena de fe transcendent i, alhora, no té cap problema a mostrar com algunes branques, molt especialment la teologia, són senzillament eixorques i han de ser escapçades si hom vol que el saber creixi.

Un filòsof subtil

Diderot fou, en realitat, un filòsof subtil (*delié*) i com es llegeix a l'*Encyclopédie*: 'un discurs subtil (*delié*) és aquell del qual no es desembulla a primer cop d'ull l'artifici i la finalitat. No cal confondre la subtilitat amb la delicadesa. Les gents delicades són sovint subtils, però les gens subtils rarament són delicades (...) A més d'un gran costum de pensar i d'escriure [la subtilitat] exigeix, sobretot, delicadesa i gust'. Diderot és l'home que volia ser subtil perquè intuïa que el seu propòsit –clarament polític, tot cal dir-ho– que era ni més ni menys que repensar la racionalitat i crear un espai per a l'escepticisme no podia fer-se sinó a còpia de mesurar la realitat atenent a fets en aparença mínims però finalment decisius. Amb Diderot i l'enciclopedisme s'inicia, ja ho hem dit, una nova època en la filosofia. I això només ho podia copsar un home que aspira a la subtilitat i que vol estar atent als petits, mínims, canvis que amb el temps acabaran essent tan imparables com una bola de neu.

Però anem massa de pressa: en realitat hi ha molts Denis Diderot i a cadascú li pertoca, si vol, fer-se la seva pròpia imatge del filòsof: ¿fou un savi amagat i un vell talp materialista que soscavava els fonaments de l'Antic Règim?, ¿o senzillament es tracta d'un epicuri i un eròtic irrefrenable que convertí en filosofia el que no eren sinó amables intuïcions mal fonamentades?. ¿És Diderot el pare de la modernitat escèptica o un simple exponent de la decadència del racionalisme? Aquestes preguntes, òbviament només tenen resposta –i potser podran quedar més ben contestades després de llegir aquest *Nebot de Rameau*–, però el simple fet de poder plantejar-les ja indica que al vell Denis li pertoca un lloc d'honor en la genealogia del nostre present escèptic i crític.

Un diàleg (anti) socràtic

Per a Michel Foucault, a la *Història de la bogeria*, el que s'expressa en el diàleg del *Nebot de Rameau* és la contradicció entre la raó filosòfica i la raó cínica i el text constituiria un advertiment contra el triomf tal vegada inevitable d'aquesta darrera. Però les coses no són tan senzilles, ni tampoc no és tan clar que Diderot aconsegueixi distanciar-se efectivament del personatge boig però subtil que és el nebot. Més aviat el personatge el fascina tot i que formalment l'hagi d'horrortzar i la conversa entre ells dos no resultaria literàriament tan creïble si no copsés en l'estrafolari nebot del principal músic de l'època alguna cosa que el torba profundament.

Per la seva banda Hans Robert Jauss ha defensat que la clau que permet la lectura del diàleg entre el Nebot i el Filòsof seria la construcció d'un anti-diàleg platònic. L'obra diderotiana podria ser llegida com un projecte de desautorització del socratisme. Aquesta hipòtesi és especialment punyent en la mesura que Sòcrates i Plató són el model del pensament clàssic i que el rebuig formal a la clau platònica en Diderot duu implícit l'anunci de l'arribada d'una altra època. L'antiplatònisme potser no seria cap novetat, en la mesura que autors bàsics de l'època (Bayle, Montesquieu o Voltaire, per dir només tres noms) ja havien expressat indiferència o menyspreu envers el Plató.

Però a diferència d'ells, Diderot no perd ocasió de reivindicar-se sempre que pot com a platònic al llarg de la seva obra. Fins i tot quan Voltaire el convida a exiliar-se de França per prosseguir a Suïssa l'obre enciclopèdica (766), l'anomena 'Plató modern' i sense el platonisme –és a dir sense la trilogia Veritat, Bondat, Bellesa– no es pot entendre l'estètica diderotiana. Recordem, ni que sigui de pas que la traducció de l'*Apologia de Sòcrates* havia estat una de les ocupacions de Diderot quan fou empresonat a Vincennes a l'inici dels treballs de l'*Encyclopédie* i que ell mateix se sentia socràtic en tant que la seva obra restava bàsicament inèdita i que ell era sobretot un filòsof oral, de places i cafès.

Com Sòcrates, Diderot és un irònic i s'ha acostumat a viure perillosament sempre amenaçat per la censura dels representants de la tradició i dels bons costums. Com Sòcrates, Diderot lluita contra la superstició; està introduint nous déus a la ciutat i fins i tot manté un punt inquietant de Silè dionisiac. Com Sòcrates, Diderot creu que la filosofia és una pugna a favor del millor argument, fins i tot quan aquest 'millor argument' resulta incòmode per als nostres amics o per als nostres interessos. Com Sòcrates no vol ser mestre de ningú i, malgrat la distància de segles que els separa, ambdós saben que tothom porta a sobre una màscara que només pot caure a cops d'ironia i de bon sentit. Tots dos, certament, s'han donat per ofici desemmascarar el fals saber de l'època.

Però Diderot també mereix de ser considerat com un antiplatònic, més enllà dels elogis a la concepció de la bellesa moralitzant i més enllà, sobretot, de la seva opció pel formalisme estètic. És antiplatònic perquè el 'fals saber' que ell pretén denunciar no és el de la sofística sinó el cristianisme passat per l'escola de Plató. Com a il·lustrat, allò que més valora en el diàleg platònic és el reconeixement que Sòcrates atorga al dubte i a l'escepticisme. La sèrie de diàlegs filosòfics diderotians (*El nebot de Rameau*, *el Somni de d'Alembert*, *el Suplement al viatge de Bougainville* i la *Conversa d'un filòsof amb la Mariscalca de ****, entre els més importants) són una construcció de la veritat en comú –i en conseqüència socràtics– però són, sobretot, una carta de presentació i una defensa de l'escepticisme. L'originalitat del Nebot rau en haver-nos descobert que les regles morals són en realitat estratègies en vista a la millor realització dels nostres desigs. Poques tesis filosòfiques hi pot haver menys platòniques que aquesta.

Diderot mai no acceptaria ser reconegut per un oracle com l'home més savi; en la modernitat els oracles són sobrers i això inclou fins i tot a Voltaire. Tampoc no creu posseir cap veritat eterna i transcendent per trametre ni accepta la vulgata platònica segons la qual la saviesa es pot adquirir per raonament i per introspecció. Més aviat al revés, és l'experiència i la contradicció el que fa el món –i a cadascú de nosaltres en el món. La vida és complexitat i diferència, no logos, i un cop s'ha passat per l'experiència de la filosofia spinoziana, les ficcions poètiques o religioses tenen poc a fer davant la veritat de la vida. Diderot, doncs, llegeix Sòcrates i és 'Jo' mentre el Nebot 'ell', és l'esperit del temps. Però una vegada més contra el platonisme, no sembla tan clar que sigui 'Jo' hagi de ser qui digui l'última paraula.

Un diàleg secret i un home cansat

El Nebot de Rameau, i aquesta és la darrera clau de lectura que proposem, no es pot entendre tampoc si es passa per al que és l'obra (secreta) d'un home profundament empenyat. Diderot l'any 1762 –data possible de la primera redacció del llibre– traspua mala bilis mentre escriu, i usa el text per alliberar-se dels seus fantasmes i de misèria moral que l'envolta. Resulta significatiu que tot i que és el text del qual ens han restat més manuscrits, Diderot mai no en va fer cap lectura pública i ni tan sols no en va

parlar amb ningú. Ja a l'època aquest diàleg filosòfic (el títol del qual prové de la seva primera edició en alemany l'any 1805) fou, per molt comprensibles circumstàncies el secret dels secrets de l'autor. El que pretén en aquesta obra és, abans que res, passar comptes amb amics i enemics i en aquests temes convé també ser subtil.

D'antuvi a l'obra es ridiculitzen tres personatges històrics que tothom coneixia aleshores en el petit món cultural de París. Però és que des de 1753 Jean-François Rameau (el nebot), i el dramaturg Pallissot –que després (1760) feu representar la comèdia satírica antienciclopedista *Les Philosophes*– havien tingut la pensada d'escriure una comèdia contra Diderot, un 'Vaudeville sur les Philosophes du siècle' que sufragà el financer Bertin, un dels tesorers dels reis. Denunciar els seus enemics, ni que sigui d'una manera indirecta, representa per a Diderot quasi una estratègia de protecció, a part d'un plaer personal i intransferible. I és clar, amb els tres individus que retrata com a paràsits, hipòcrites i egocèntrics mentiders, s'hi arrossega tota la seva claca, començant per la senyoreta Hus, una actriu prou coneguda a l'època, amant de Bertin i enemiga jurada de Diderot per uns comentaris al voltant de la seva discutible capacitat dramàtica. De pas circulen per l'obra: 'le pesant abbé d'Olivet, le gros abbé Leblanc, l'hypocrite Batteux' i fins i tot el músic Rameau, l'oncle, també adversari dels enciclopedistes, acompanyats d'una sèrie indeterminada de subjectes impresentables.

Del mateix Jean-François Rameau se sap, i ell mateix ho reconeix a l'obra, que era un fracassat i un personatge francament patètic que possiblement degué morir tancat en un psiquiàtric. Vet aquí un tipus que no feia res i tot i que això el cansava moltíssim. L'any 1748 havia estat detingut per provocar un tumult a l'Òpera i Grimm, un dels millors amics de Diderot, i per això mateix poc fiable, ens diu l'any 1766 que es tracta 'una mena de boig' que, malgrat tot, 'produïa de vegades idees noves i singulars'. Sébastien Mercier el presenta com 'Mig mossèn, mig laic, vivia als cafès i reduïa a la masticació tots els prodigis de valor i totes les operacions de geni' Sembla que l'home disposava d'un títol oficial tan curiós com *Inspecteur contrôleur des jurés maîtres à danser* (?) i vivia reduït a l'obligada semimisèria dels culs de cafè.

Què es podria esperar d'un tipus que lamenta la mort de la seva jove esposa pels diners que hauria pogut guanyar prostituint-la i que explica al seu fill que els diners ho són tot? Què es pot esperar d'un individu que 'ha elevat el talent dels bojós i els envilit fins al punt més alt'? I en última instància, a qui pot interessar gent com aquesta? D'un material de desferra que es confessa deixeble de Diògenes i amic –quan pot– de Friné, sembla que només en pugui sortir la confessió de la pura impotència d'un món, el de l'Antic Règim, gairebé en runes. I és aquí que el Nebot ens sorprèn perquè, reconeixent-se sense embuts en tant que paràsit, ens descobreix a través de la confrontació de contraris algunes de les claus del relativisme modern. El *Nebot de Rameau* és la primera baula d'una cadena que ens porta a Nietzsche, passant pel Hegel de la *Fenomenologia*. Mentre Sòcrates i Plató volen imposar la virtut obligatòria a cops de filòsof-rei, l'antisocràtic diàleg diderotian ens explica per la vocació escèptica de la modernitat. L'emblema del present gens heroic serà el trist fantasma que ha descobert que 'L'or ho és tot i la resta sense or no és res'. Al pobre Diderot aquesta afirmació encara l'escandalitzava: Però als temps que corren és d'allò més normal: qui si no el Nebot ens indica per on avançarà una modernitat que fa del canvi el seu únic motor? Llegeixin i ho veuran.

Pròleg de Ramon ALCOBERRO a la traducció de EL NEBOT DE RAMEAU, a cura d'Oriol Ponsatí-Murlà. Ed. Accent, Girona, p. 7-18.

Oriol: posa més títols de subapartats als textos si creus que n'hi ha pocs o si et sembla que queda massa llarg; i talla sense problemes si et sembla que ha sortit massa retòric o repetitiu. Treballar de nits, en la perspectiva de jornades escolars llargues a inici de curs segurament fa que el text resulti pesat. No és cap excusa però espero que et serveixi com a explicació de les limitacions. Caldria parlar sobre les notes que ha de portar el text. si són poques resulta incomprendible i si són massa resulta feixuc. No sé. O si sé, però em resulta massa llarg explicar-ho.

Divendres seré a Girona al matí. Si vols en parlem.